

München und der Nationalsozialismus. Katalog des NS- Dokumentationszentrums München. Herausgegeben von Winfried Nerdinger. In Verbindung mit Hans Günther Hockerts, Marita Krauss, Peter Longerich sowie Mirjana Grdanjski und Markus Eisen. München: Verlag H. Beck oHG, 2015. 624 strani.

Dne 30. aprila 1945 so vkorakali ameriški vojaški v München, dan prej pa so osvobodili koncentracijsko taborišče v Dachau. Natančno 70 let pozneje so odprli Nacionalsocialistični (NS-) dokumentacijski center v tem mestu. To je dogodek nacionalnega pomena. Kar so si zadali ustanovni direktor Winfried Nerdinger in njegova ekipa, ni nič manj kakor zgodovinsko-politični osvoboditveni poseg. Dolgo, pač predolgo, se je to mesto izogibalo obravnavi in razjasnitvi svoje »rjave preteklosti«. Ob tem pa je München, kot nobeno drugo nemško vlemesto, prav tesno povezano z NS zgodovino. Tukaj je začel neznani avstrijski poddesetnik iz prve svetovne vojne, Adolf Hitler, svoj vzpon, tukaj je novembra 1923 prvič posegel po oblasti. Tukaj je po izpustitvi iz zapora v landsberški trdnjavi na novo ustanovil nacionalsocialistično delavsko stranko (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei - NSDAP). Tukaj, v nekdanji palači Barlow na imenitni Briennerstrasse v Maxvorstadt (Maksovem predmestju) je bila od leta 1931 strankina centrala in od nje so se rakasto širile razne strankine izpostave po vsej tej mestni četrti. Leta 1935 je Hitler slovesno podelil Münchnu naslov »Glavno mesta gibanja«.

Januarja 1947 sta bila po nalogu kupacijskih oblasti Združenih držav Amerike porušena oba častna templja na münchenskem Kraljevskem trgu (Königsplatz). Odstranili so sarkofage v njih položenih 16 oseb, ki so bile ustreljene pri poskusu državnega prevrata dne 9. novembra 1923 in so jih tam nacionalni socialisti v psevdoreligioznem ritualu častili kot 'mučenike in krvne priče' njihovega gibanja. Ostali pa so podstavki, skoraj dva metra visoki in 21 x 21 metrov veliki. Te so najprej skrili za ograjo in leta 1956, ob 800-letnici mesta München, zasadili z zelenjem. Trava jih je prerasla in podstavki so izginili iz zaznavanja - naravnost simbolično kot znamenje potlačitve oz. izrinjenja »politike preteklosti« zgodnje Zvezne republike Nemčije. Vse štiri zmagovalne države so sicer v prvih letih po vojni v Nürnbergu vzpostavile vojaško sodišče za malo število vrhovnih državnih in partijskih voditeljev (Göring, Streicher itd.). Smrtno kazen pa je sodišče izreklo le peščici. Ko so se kmalu po koncu vojne zavezniki razšli, so ameriške oblasti na svojo roko vzpostavile svoje sodišče, prav tako v Nürnbergu, kjer pa so sodili drugi državni in partijski garnituri. Vanjo so zajeli maršale, generale, redkeje druge

visoke častnike, visoke državne uradnike (državne sekretarje), visoke pokrajinske uradnike in partijske funkcionarje, zdravnike, ki so izvajali evtanazijo in zdravnike, ki so izvajali poskuse na ljudeh v koncentracijskih taboriščih. Zajeli so tudi tovarnarje (npr. lastnika Kruppovega koncerna) in druge gospodarstvenike, ki so tesno sodelovali z vojaško mašinerijo in zaposlovali prisilne delavce iz raznih zasedenih držav. Na teh procesih pa so sodili sodniki iz nacističnega obdobja in so zato bile izrečene v glavnem blage zaporne ali pogojne kazni. Te so sčasoma z amnestijami zmanjševali, da od tega sodišča ni bilo skoraj nikakršnega učinka.

V razkrojeni zahodnonemški poveljni družbi so se maloštevilni nasprotniki prejšnjega režima in njegovi bolj ali manj nevtralni prebivalci združili z njegovi številnimi sopotniki in sotorilci režimskih in državnih zločinov v neke vrste premirju (Burgfrieden) in v prizadevanju, da bi vsa dogajanja pod Hitlerjevo vladavino pozabili in razrušeno državo zopet obnovili. Rane naj bi se zacelile, toda cena za to je bila, da so se v petdesetih letih preteklega stoletja, skoraj vsi člani Hitlerjeve stranke, tudi taki, ki so osebno izvajali težke zločine, zlahka integrirali v zahodnonemško družbo.

V vsej državi so v naslednjih dveh desetletjih pod vladavino kanclerja Konrada Adenauerja, na Bavarskem pa pod nekaj ministrskimi predsedniki in pozneje pod Josefom Straussom dolgo prikrivali »rjavo preteklost«. Podstavki na Münchenskem Kraljevskem trgu so izginili pod grmovjem in na »konjederski gmajni« (Schindanger), ki jo je zapustil NS-režim je začel nastajati nemški gospodarski čudež. Po vzpostavitvi nove Zvezne republike Nemčije (torej Zahodne Nemčije) se sodstvo, razen omenjenih procesov, z »rjavo preteklostjo« ni ukvarjalo. Sloviti Josef Strauss, vodja bavarske stranke Krščanska socialna unija (CSU) je izjavil, da ima narod, ki je sposoben ustvariti take gospodarske dosežke (gospodarski čudež), pravico, da ne posluša nič več o Auschwitzu.

Šele z menjavo generacij v 70- in 80-letih se je postopoma v širših prebivalstvenih plasteh, začela zbujati zavest o krivdi in odgovornosti za nastanek NS-režima in za izbruh druge svetovne vojne in vseh zločinov, ki so se med Hitlerjevo vladavino zgodili. Medtem ko se je v nekaterih mestih Zvezne republike Nemčije začelo intenzivno diskutirati o zgodovini NS in je ta problematika (zopet) začela vstopati v javni prostor, je bila diskusija o Tretjem rajhu v Münchnu še dolgo časa zelo zadržana ali skoraj povsem zamolčana.

Ob tem pa je imelo nekdanje »glavno mesto gibanja« prav poseben vzrok in posebno dolžnost spoprijeti se s svojo preteklostjo. Bolj kot katero koli drugo nemško mesto je bilo mesto München povezano in prepleteno z NS. Seveda se »prevzem oblasti« in uničevalna druga svetovna vojna ne moreta razložiti samo iz zgodovinske perspektive Münchenskega mesta, toda Münchenski meščani in meščanke, kot tudi Münchenske oblasti in inštitucije so imeli odločilno sokrivdo pri nastanku in razširjenju skrajno desničarske, rasistične in antisemitske stranke in seveda tudi pri vzponu Hitlerja, Himmlerja in Heydricha na vrh stranke in naposled prevzem oblasti v sicer večinsko nepriljubljeni weimarski republiki. Iz Münchna je izšla pobuda za ustanovitev prvega koncentracijskega taborišča v bližnjem Dachauu, ki je veljalo kot pojem in »šola nasilja« NS-terorističnega sistema.

Leta 1938 je bil v tem mestu sklenjen zloglasni »Münchenski sporazum«, ki do danes povezuje ime mesta s ponesrečeno politiko zahodnih držav do Tretjega rajha, pri dopuščanju Hitlerjeve agresije do Čehoslovaške in naposled nemške aneksije Sudetov. V münchenski mestni hiši je bil 9. novembra 1938 izklican pogrom proti Judom in se je s tem začel holokaust. Zakaj je bil prav München v 20-letih 19. stoletja gojišče vodilnih mislecev NS-režima in morilcev poznejšega holokausta? Zakaj izhaja nekaj najhujših zločincev iz tega mesta? Ta vprašanja posegajo globoko v umevanje o sebi Münchna kot mesta, ki je v Zvezni republiki Nemčiji napredovalo v »skrivno glavno mesto« in se je z imidžem, ki ga je samo izoblikovalo, razvilo v »svetovno mesto s srcem«.

Šele v 90-letih prejšnjega stoletja so münchenske meščanske iniciative, skupine mestnih četrti, okrajni odbori in posamezni politiki s podporo nacionalnih in mednarodnih javnih občil, pridobile tolikšen vpliv, da bi naposled le začeli raziskovati in javno prikazovati svojo »rjavo preteklost«. Za to pa je bilo treba ustanoviti poseben zavod. Odločili so se da naj bo ta zavod »Nacionalsocialistični dokumentacijski center«. Sklep o njegovi ustanovitvi so naposled sprejeli leta 2001 v münchenskem mestnem svetu in leta 2002 v bavarskem deželnem zboru. Odločili so se da stavbo tega dokumentacijskega centra, simbolično postavijo prav na mestu prejšnje »rjave hiše«, ki so jo podrli, oz. na kompleksu NS-strankine centrale z ogromnimi stavbami na Kraljevskem trgu (Königsplatz), kjer je nazadnje bilo zaposlenih okoli 6.000 partijskih sodelavcev.

Dokumentacijski center o Münchnu in nacionalnem socializmu ni koncipiran kot arhiv ali zgodovinski inštitut, temveč kot mesto za pouk in spominjanje o vseh vidikih Hitlerjeve vladavine. Gre torej za zgodovinsko dokumentacijo o nastanku, razvoju in vplivih nacionalnega socializma na mesto München in njegove meščane in seveda na širše okolje.. Pri tem bo v ospredju nekaj poglobitvenih vprašanj: »Zakaj v Münchnu?«, »Zakaj je prišlo do padca v radikalno izključitveno družbo?« (vprašanje Judov), »Kako sta eskalirala rasizem in nasilje v vojni?« Obiskovalci tega centra se bodo na podlagi stalne razstave in občasnih specializiranih razstav lahko seznanili z vsemi aspekti nacionalnega socializma.

Dokumentacijski center ima štiri oddelke: 1. Izvor in vzpon NS-gibanja; 2. Sodelovanje - izključevanje. Dve strani narodne skupnosti; 3. München in druga svetovna vojna; 4. Spoprijemanje z NS-časom po letu 1945.

V prvem oddelku dobimo odgovor na vprašanje zakaj se je prav v Münchnu skotilo NS-gibanje. V Münchnu je potekala revolucija 1918/1919 na poseben način. Takoj po umoru bavarskega ministrskega predsednika Kurta Eisnerja je sledil močan nihaj na levo, ki je kulminiral v obeh republikah svetov (Räterepubliken) v aprilu 1919. Po njunem krvavem zatrtju je sledil močan nihaj na desno. München je postal središče protirevolucije. Postal je zbirališče nasprotnikov (weimarske) republike iz vse države. Judovski izvor nekaterih glasnikov revolucije in republik svetov so nasprotniki uporabili za to, da so netili sovraštvo do »judovskega boljšeizma«. V tej antisemitski klimi je začel Hitler jeseni 1919 svojo kariero, tu je našel ustrezno resonančno dno. Hitler gotovo ni bil nikakršno »avstrijsko naključje« ali »avstrijska nesreča na pruskih tleh«, kakor so radi razglašali socialni demokrati. Hitler je

postal pravi münchenski fenomen, prava atrakcija ne samo v münchenskih pivnicah, temveč tudi v veleburžujskih salonih Hanfstaenglov in Bruckmannov, ki so stremuškega agitatorja na vse načine podpirali. To je bilo Hitlerjevo okolje, ki so ga vladajoči bavarski krogi blagohotno sprejemali. Seveda so bili v Münchnu tudi pristaši demokracije, med njimi književnika Thomas Mann in Lion Feuchtwanger, toda ti se nikakor niso mogli uveljaviti.

V drugem oddelku je dan pregled nad münchensko družbo v letih 1933 do 1939. Obstajali sta dve strani narodne skupnosti. Prikazane so karierne možnosti, prostočasna ponudba, socialne storitve za Nemce, nadzor, prisila in nasilje za Jude. Pretresljivo je bilo vedno znova videti, kako se je izključevanje Judov dogajalo v javnosti pred očmi vseh. Neka fotografija, ki je bila posneta 10. marca 1933, prvi dan po prevzemu oblasti v Münchnu. Na njej je videti uglednega judovskega odvetnika Michaela Siegla, ki je na policijskem prezidiju interveniral za izpustitev svojega mandanta. Pomožni policisti Sturmabteilung (SA) so ga bosega s spodrezanimi hlačnicami, gonili po ulicah, na prsih pa je imel obešen napis: »Jaz se pri policiji nikoli več ne bom pritoževal!«. Iz svoje münchenske baze je Himmler ustvarjal svoj SS (Sturmstaffel) in policijski imperij. Druge prestopke policije in SS ne moremo opisovati.

V tretjem oddelku se neprizanesljivo prikazujejo zločini, ki so jih delali münchenski vojaki in policisti v uničevalni vojni proti Sovjetski zvezi in s pretvezo proti partizanskemu gibanju v Grčiji. Gornjebavarski alpinci so avgusta 1943 pod poveljstvom svojega münchenskega komandanta razdejali grško vas Kommeno in umorili 317 civilistov, med njimi 172 žensk in 97 otrok. Prav tako skoraj ni znano, da je bil Münchenčan, Josef Kramer, komandant koncentracijskega taborišča Auschwitz-Birkenau, v času ko so stotisoče madžarskih Judov naganjali v plinske celice.

V četrtem oddelku so podrobno opisane usode žrtev, posebej münchenskih Judov, deportacije od leta 1941 naprej. K temu je treba prišteti genocid ciganov (Sinti in Roma), umori pohabljenцев, zatiranje homoseksualcev, Jehovinih priči in dezertarjev. Presenetljivo je, da v zvezi s Himmlerjem ni omenjen njegov specialni projekt - iztrebljenje slovanskih narodov. Pred nekaj leti so v Nürnbergu odprli Muzej NS. Vodstvu muzeja je uspelo pridobiti Himmlerjev zasebni arhiv. V njem so projekti, v katerih je zapisano, da naj bi konec druge svetovne vojne preživelole 5 % Slovanov. Podobne zamisli je imel še v zvezi s Poljaki, nekaj tednov pred koncem vojne. V tem oddelku je prikazan je tudi notranji odpor meščanov. Znamenita je bila skupina »Bele vrtnice«. Atentator na Hitlerja, Georg Elser je dobil ustrezen zapis. V delavskih krogih so tako socialni demokrati kakor socialisti organizirali manjše odporiške skupine. Prav tako so obstajale take skupine tudi v religiozno motiviranih krogih. Prvič je opisano, da so sovjetski vojni ujetniki v Münchnu ustanovili največjo inozemsko odporiško skupino z imenom »Bratovsko sodelovanje vojnih ujetnikov«.

Kot dodatek je katalogu dodanih 24 zgodovinskih sestavkov, ki so jih napisali za ustrezno tematiko specializirani zgodovinarji. Hans Günter Hockerts: Warum München? Wie Bayerns Metropole die Hauptstadt der Bewegung wurde (str. 387-

397); Peter Longerich: Hitler, München und die Frühgeschichte der NSDAP (str. 398-407); Ulrich Herbert: »Volksgemeinschaft«: Gleichheit und Ungleichheit (str. 408-418); Lutz Raphael: Der Nationalsozialismus im Europa der Weltkriege (str. 419-426); Dietmar Süß: Gewalt und Gewalterfahrung im »Dritten Reich« (str. 427-434); Christiane Kuller: Verwaltung und Verbrechen (str. 435-442); Andreas Wirsching: Privatheit (str. 443-449); Frank Bajohr: Die Profiteursgesellschaft des »Dritten Reiches« (str. 450-456); Marita Krauss: Blicke auf die Münchner Stadtgesellschaft im Nationalsozialismus (str. 457-464); Winfried Süß: Das Zentrum der Partei - München und die Reichsleitung der NSDAP (str. 465-472); Gerhard Paul: Sehen und Hören im Nationalsozialismus (str. 473-481); Ute Frevert: Glaube, Liebe, Hass. Die nationalsozialistische Politik der Gefühle (str. 482-489); Elizabeth Harvey: Geschlechterordnung und »Volksgemeinschaft« im Nationalsozialismus (str. 490-496); Thomas Brechenmacher und Harry Oelke: Kirchen, Konfessionen und »Drittes Reich« (str. 497-507); Jürgen Zarusky: Widerstand und Regimeloyalität (str. 508-517); Wolfgang Frühwald: Kultur dient dem Nationalsozialismus (str. 518-526); Helmuth Tischler: München als Wissenschaftsmetropole und Hochtechnologiestandort 1920 bis 1970 (str. 527-536); Anselm Doering-Manteuffel: Gründe und Abgründe des Schweigens. Kontinuitäten und Generationserfahrungen nach dem zweiten Weltkrieg (str. 537-547); Winfried Nerdinger: Der Umgang mit der zerlumpten Vergangenheit Münchens (str. 548-556); Nato sledijo štirje sestavki z naslovom: Pogled od zunaj. Kako so Nemci prevzeli odgovornost za svojo NS-preteklost v obliki komentarja, ki so jih napisali Jud, Anglež, Poljak in Francoz. Moshe Zimmermann: Der Blick von außen: Haben die Deutschen die Verantwortung für ihre NS-Vergangenheit übernommen? Ein Kommentar. (str. 557-562); Alan E. Steinweis: Der Blick von außen: Haben die Deutschen die Verantwortung für ihre NS-Vergangenheit übernommen? Ein Kommentar. (str. 563-568); Włodzimierz Borodziej: Der Blick von außen: Haben die Deutschen die Verantwortung für ihre NS-Vergangenheit übernommen? Ein Kommentar. (str. 569-576). Étienne François: Der Blick von außen: Haben die Deutschen die Verantwortung für ihre NS-Vergangenheit übernommen? Ein Kommentar. (str. 577-584).

Jože Maček